

SPRÅKLIG SAMLING

Nr. 4 – 1986 27. årg. Kr. 15,00

Rettskriving:

DANMARK

fra **MAYONNAISE**

til **MAJONÆSE**

Navn i fokus:

MAGNE AKSNES – KARIN SVEEN

Bokmeldinger – Debatt – Kommentar

Ny språkstrid?

Aldri har enigheten om norsk språk blant alle opinionsdannere vært så overveldende som i dag: norskfaget er inne i ei krise og må oppvurderes radikalt, det må gjøres en kjempeinnsats for å motarbeide «anglo-norsk», norsk – og særlig norsk skriftkultur – må «bli inn», som det så språksikkert blei uttrykt i Norges tredje største avis. Språkstriden er død – leve språkstriden? Det har vært satt fram synsmåter som kunne vært sammenfatta i dette slagordet nylig, fra såpass lite «språkstridsbelasta» folk som Reiulf Steen og Arne Skouen. Grunnen er at språkstriden skapte et engasjement og en bevissthet om språklige spørsmål som vi i dag sårt sakner som ei motvekt til forfallet.

Andre har pekt på at språkstriden har skremt folk fra å interessere seg for språk pga. all aggresjonen den har skapt. Bendik Rugaas, formann i Rådet for skriftkultur, har vært inne på dette, for øvrig uten å ta stilling til hvilken av disse to påstandene som er riktig. Etter vårt syn er begge riktige: det er et spørsmål som åssen språkstriden blir ført og hva den har dreid seg om. Perspektivlaus bokstavstrid ført med blind fanatisme er ikke noe vi bør ønske oss nye runder av. Men en fornya debatt om skriftspråkas rolle i samfunnet, deres forhold til talemålet, åssen normeringa av dem bør være, og åssen ulike typer talemål fungerer og bør fungere i samfunnet – det bør vi stimulere til. Når skal slike grunnleggende spørsmål slutte å være «ikke-saker» i riksmidlene våre?

LSV

Språklig Samling

Redaksjon: Lars S. Vikør (ansv. red.),
Øyvind Haaland, Ivar Utne,
Knut S. Vikør

Bladpenger: Kr. 50,-.

Utgitt av:

LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Medlemspenger: Kr. 75,- pr. år; for skoleelever, studenter og pensjonister: Kr. 40,-.

Leder: Svein Lie

Frydenlundgata 17

0169 Oslo 1

Lagets og bladets adresse:

Postboks 636 Sentrum, 0106 Oslo 1

Postgiro 5 16 37 87

Utgitt med støtte fra Norsk kulturfond

INNHold

Erik Hansen: Nye ordformer og staveformer	3
Henrik Galberg Jacobsen: Retskrivningsdebatt	6
Jørn Lund: Majonæse – i historisk belysning	8
«På full fart mot ein samnorsk». Intervju med Magne Aksnes	10
Lars S. Vikør: Magne Aksnes 60 år	11
Litteraturprisen 1986 til Karin Sveen	12
BØKER	
Geirr Wiggen: Norsk dialektbibliografi Oddvar Nes: Norsk dialektbibliografi	14
Dag Gundersen: Narko-slang (Halvor Eifring: Høy eller stein? Narkotikaslang i Norge)	16
Lars S. Vikør: Språkieologiar i Norden	17
Reservattenking (Fråsegn frå Noregs Mållag)	17
Ikkje gode tider for LSS (Frå intervju med Olaf Almenningen)	17
DEBATT – KOMMENTAR	
Daniel Olaisen: Norskundervisning i og utafor Sameland	18
Magne Aksnes: BT som språklig sensurinstans?	19
Alf Traasdahl: Nynorsk og bokmål bør avskaffes	19
Nytt frå språkfronten	20

Rettskrivingsstrid i Danmark

Noen vil ha lagt merke til at det har rast en språkstrid i Danmark siste året. Den offisielle danske rettskrivingsordboka, som fastsetter norma for hva som er korrekt «rigsdansk», er kommet i revidert utgave – den første siden 1955. Det er Dansk Sprognævn som gir den ut, og boka heter rett og slett *Retskrivningsordbogen*. Opphavet til striden var at det i fjor blei kjent at Sprognævnet tenkte på å tillate særdanske skrivemåter på en del fremmedord. Kroneksempelen var *majonæse* – til nå bare skrevet *mayonnaise*. Derfor er debatten kalt «majonæsestriden».

Vi behandler her bakgrunnen for striden i tre artikler, som alle er tatt fra *Nyt fra Sprognævnet*, det offisielle meldingsbladet for Dansk Sprognævn. Galberg Jacobsen (i Sprognævnets sekretariat) og Lund (professor i dansk og medlem av Sprognævnet) tar for seg dansk (og dermed

også delvis norsk) rettskrivningshistorie, og Lund drøfter spesielt vår tids rettskrivningsproblem på denne bakgrunnen. Hansen (også professor i dansk og formann i Sprognævnet) ser på hvilke endringer Retskrivningsordbogen anno 1986 faktisk inneholder.

Galberg Jacobsens artikkel stod i *Nyt fra Sprognævnet* nr. 3 – 1985, de to andre i nr. 3 – 1986. Det sistnevnte nummeret er et temanummer om den nye rettskrivningsordboka, og inneholder ei rekke svært interessante artikler utover dem vi gjengir her, blant andre en av Allan Karker om sammenskriving og særskriving (*til lykketil-lykke*) – et evig problem også hos oss – og en av Arne Hamburger om opphavet til sjølve ordet *rettskriving*. De som vil ha heftet, kan bestille det hos Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115, DK-1552 København K, Danmark. □

NYE ORDFORMER OG STAVEFORMER

Av Erik Hansen

En ordbog skal helst indeholde de allerfleste af et sprogs vigtigste ord. Og da der hele tiden opstår eller dannes nye ord, må ordbøgerne udgave for udgave følge med og holde stoffet ajour. Det gælder naturligvis også for Retskrivningsordbogen.

Begonia og svigerfar – og andre nye ordformer

Men nu er det ikke bare nye ord der dukker op i sproget; der opstår også nye ordformer, fx *begonia*, *bevillige*, *manieret*, *porse*, *serv*, *svigerfar*, *tyrker*, *venligtsindet*. At dette er nye ordformer vil sige at de har præcis samme betydning som *begonie*, *bevilge*, *maniereret*, *pors*, *serve*, *svigerfader*, *tyrk* og *venligtsindet*, som er de former der står i den gamle Retskrivningsordbog. Her er altså tale om ord med to udtaler, en ældre og en nyere.

Ligesom Retskrivningsordbogen skal optage nye ord, må den indeholde en del nye ordformer. Når sproget faktisk har formene *begonia*, *manieret*, *svigerfar*, *tyrker* og *minimumtemperatur*, så er det ikke tilfredsstillende hvis Retskrivningsordbogen

kun har *begonie*, *maniereret*, *svigerfader*, *tyrk* og *minimumstemperatur*, som er de eneste i den gamle Retskrivningsordbog.

De nye ordformer har længe eksisteret i sproget, men altså hidtil kun uden for Retskrivningsordbogen. De er ikke konstrueret af ordbogens redaktion.

Det er ikke alle nye ordformer der er kommet med. De vigtigste betingelser for optagelse er at en form er meget udbredt hos sikre og omhyggelige sprogbrugere og at den er i overensstemmelse med de regler og principper der gælder for dansk retskrivning. Det kommer derfor ikke på tale at godkende almindelige fejl som *chauvenisme*, *diamentral*, *molestrere* og *sporenstrengs*.

Derimot er formen *tyrker* kommet med. Den går ind i et klart mønster: *persisk/perser, kinesisk/kineser, arabisk/araber, tyrkisk/tyrker*, og desuden er det hovedregelen at indbyggernavne ender på *-er*: *svensker, hollænder, tysker, russer, amerikaner* osv. Af disse grunde er *tyrker* blevet den almindeligste form, og den må derfor med i den nye Retskrivningsordbog ved siden af *tyrk*, som stadig eksisterer og bruges.

Dubleant er et ord vi har fra fransk *doublant*, men det har ved en sammenblanding med *suppleant* fået en sær form med *-eant*. Da mange imidlertid bruger den mere franske form *dublant*, har det været rimeligt at tage denne form med.

Tusinde har i den gamle Retskrivningsordbog sideformen *tusind*, der i øvrigt er den ældste af formerne. Men *hundrede* har i den gamle Retskrivningsordbog kun denne form og ikke den ældste form *hundred*. Ved at indføre denne form i den nye Retskrivningsordbog får man system i tallene: *tusind/tusinde, hundred/hundrede*.

De to ord *bevilge* og *indvillige* kommer fra tysk (*bewilligen* og *einwilligen*). De har forvirrende nok fået hver sin form af ordstammen, og selv rutinerede sprogbrugere har begået fejl som *bevillige* og *indvilge*, der i øvrigt kendes hos både Holberg og Oehlenschläger. Da de to ord er de eneste med *-vilge/-villige* var det ikke rimeligt at søge at opret-

holde denne kunstige skellen. I den nye Retskrivningsordbog er ordene optaget med deres gamle dobbeltformer: *bevilge* el. *bevillige, indvilge* el. *indvillige*.

Formen *bagerst* (jfr. norsk og svensk *bakerst*) har i nyere tid været regnet for en fejl, til trods for at den indgår i et meget klart mønster: *nedre-nederst, øvre-øverst, ydre-yderst, indre-inderst, bagre-bagerst*. Ganske vist bruges den gamle form *bagre* ikke mere, men *bagerst* har de sidste 300 år stået stærkt i både tale- og skriftsprog, også hos gode skribenter, fx Blicher, Kierkegaard, J.P. Jacobsen. Da de nyopdukkede *r*'er i *nederst, øverst* osv. for længst er accepteret, var det konsekvent at give den eksisterende form *bagerst* en officiel skrivemåde som ligestillet med *bagest*.

Disse få eksempler kan forhåbentlig give et indtryk af hvor grundige undersøgelser og overvejelser der ligger bag indførelsen af en ny ordform.

Den nye Retskrivningsordbog har optaget hen imod 400 nye ordformer, men man kan være helt sikker på at ingen af de gamle former er slettet hvis den har været almindeligt brugt de sidste 30 år.

Lodden og simpelthen – og andre nye staveformer

Nye staveformer taler man om hvor der sker en ændring i skrivemåden uden at der er sket en tilsvarende ændring i udtalen. (At) *godte (sig), Storebælt* og *lodden* er således nye staveformer, idet de ældre former *gotte, Store Bælt* og *lådten* har præcis samme udtale.

Det er ca. 250 nye staveformer når man regner højt, men de allerfleste er, som det også gælder for de nye ordformer, nogle stavemåder som dygtige og rutinerede skrivende danskere for længe siden har taget forskud på, selvom de strengt taget var ukorrekte (fx *selvom*, der hidtil har skullet skrives *selvom*).

De allerfleste nye stavemåder er indført i Retskrivningsordbogen simpelthen fordi de allerede var i brug hos gode sprogbrugere og fordi de er i fuld overensstemmelse med grundprincipperne for dansk retskrivning.

Eksempler på sådanne nye stavemåder er *delle, gavflab, hefte, madding, pluskæbet, trevl*. (Den gamle Retskrivningsordbog havde *dælle, gabflab, hæfte, mading, pludskæbet* og *trævl*.) Og specielt er der tilfælde hvor man nu kan skrive i ét ord, mens den gamle Retskrivningsordbog forlangte to ord: *nogensinde, simpelthen, sommetider* o.a.

Forandringer af fremmedord

En del af de nye staveformer er fordanskninger af fremmedord. Bekendtgørelsen om retskrivningen af 27. februar 1892 anbefaler at «Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og have tabt de fremmede Lyde» fordansknes efter de regler bekendtgørelsen indeholder.

1872

Dansk Haandordbog.

Udarbejdet af Svend Grundtvig.

2. udgave, 2. oplag, 1882.

1891

Saabys Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Viggo Saaby.

1.-3. udgave (1891–96) udsendt med titlen *Dansk Retskrivningsordbog*. Fra 4. udgave (1904) udgivet af P.K. Thorsen. Fra 7. udgave (1918) med Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen.

8. udgave, 1919.

1923

Dansk Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Jørgen Glahder. Retskrivningsvejledning af Henrik Bertelsen.

Udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg.

3. udgave, 5. oplag, 1946.

1955

Retskrivningsordbog.

Udarbejdet af Jørgen Glahder.

Retskrivningsvejledning af Erik Oxenvad.

Udgivet af Dansk Sprognævn.

19. oplag, 1985.

1986

Retskrivningsordbogen.

Udarbejdet og udgivet af Dansk Sprognævn.

1. oplag, 1986.

Den nye Retskrivningsordbog er den femte i rækken af officielle danske retskrivningsordbøger.

Det gælder specielt franske ord, der efter en århundredlang tradition som hovedregel får fordansket stavemåde. Gamle fordanskninger er *brysk, bøf, direktør, fars, føljeton, karantæne, kontor, kupé, kø, likør, nervøs* osv. (fransk: *brusque, boeuf, directeur, farce, feuilleton, quarantaine, comptoir, coupé, queue, liqueur, nerveux*).

Eksempler på fordanskninger i den nye Retskrivningsordbog er *kamouflage, kommuniké, krebinet, majonæse, resurse*. Særlig oplagt har det været at fordanske hvor den gamle Retskrivningsordbog allerede har en delvis fordansket form, fx *konjak, krem, remulade*; den gamle Retskrivningsordbog havde *kognak* (el. *cognac*), *creme, remoulade* (fransk: *cognac, crème, rémoulade*).

I de tre ord *causør, charmør* og *odør* er den franske endelse *-eur* nu ændret til *-ør*. Der fandtes i forvejen ca. 150 franske ord som havde fået endelsen *-ør*: *dusør, frisør, konduktør, sufflør* osv., herunder også ord med bibeholdt fransk udtale, fx *favør, tiraillør, valør*. De eneste almindeligt brugte ord der stadig skulle staves med *-eur*, var de tre nævnte, noget der nærmest ligner en forglemmelse. Men nu er der altså konsekvens på området.

Mht. engelske ord er traditionen for fordanskning ikke nær så fast. Retskrivningsordbogen er derfor meget tilbageholdende på dette punkt og har kun fordansket nogle få meget brugte engelske ord som voldte stoveproblemer for mange: *allround, tjekke, handicap, shampo, takle* mfl. (engelsk *all round, check, handicap, shampoo, tackle*). Hertil hører også *rostbøf* (ved siden af *roastbeef*), der staves forkert på mange menukort og i hver anden viktualieforretning. Ordet var i forvejen delvis fordansket (engelsk: *roast beef*).

I nogle ret få tilfælde hvor den gamle Retskrivningsordbogs fordanskning af fremmedord har vist

sig ikke at være slået igennem, er staveformen ændret tilbage til den fremmede form: *avenue, campere, cosinus, marguerit* (el. *margerit*), *mexicaner, saxofon* mfl. (den gamle Retskrivningsordbog havde *avenu, kampere, kosinus, margerit, mexikaner, saksofon*).

Alt ved det gamle – næsten

Meningen med en retskrivning er at så mange som muligt skal rette sig efter den. Retskrivningen er med til at sikre os et vist fællessprog på tværs af alder, dialekter og samfundsgrupper; den befrier os for ulejligheden med at spekulere over hvilken bogstavering vi skal vælge (*vær, hvejr, vejr* eller *hver?*); den gør at vi lynhurtigt genkender ordene når vi læser, og den er betingelsen for at man kan alfabetisere ord i opslagsværker og registre.

Man får besked om retskrivningen gennem Retskrivningsordbogen. I visse tilfælde er der mulighed for ved trusler og straffe at tvinge folk til at rette sig efter den (dårlige karakterer), men som regel følger folk Retskrivningsordbogen, fordi de simpelthen finder det naturligt og fornuftigt.

Alligevel ser man at selv de mest omhyggelige og ansvarlige sprogbrugere ikke altid retter sig efter ordbogens anvisninger – som regel uden at vide det. Det er fx så at sige alle der skriver *hvad gik der af ham?*, og der er mange der intetanende har skrevet *bødeforlæg, nærtstående* og *toetagers*, til trods for at Retskrivningsordbogen fra 1955 kun havde formene *hvad gik der ad ham, bødeforelæg, nærstående* og *toetage*.

Det hænger naturligvis sammen med at dansk, som alle andre sprog, forandrer sig og altid har gjort det. Det er en fordel at forandringerne foregår så langsomt at forskellene næsten ikke mærkes fra generation til generation, og gennem undervisning, rådgivning og sprogrøgt kan man holde igen. Men man kan ikke standse udviklingen, og hvis man vil have overensstemmelse mellem den praktiske sprogbrug og Retskrivningsordbogen, så må ordbogen altså på enkelte punkter rette sig efter sprogbrugerne. Ellers ville der blive alt for stor afstand mellem skrift- og talesprog, og det fører til usikkerhed og kaos i skriftsproget – som hvis man fx sagde *fuglene er fløjet igen*, men var forpligtet til at skrive *Fuglene ere fløine igjen*, som på H.C. Andersens tid.

Derfor er det i hver ny udgave af Retskrivningsordbogen nødvendigt med nogle få og nænsomme ændringer af ord- og bøjningsformer.

Men det er vigtigt at minde om at hovedregelen er at alt er ved det gamle! Der er kun foretaget ændringer i meget få tilfælde, og hvor den gamle form eller stavemåde stadig er livskraftig, er den bibeholdt som en ligeberettiget sideform til den nye ordform eller stavemåde. Hvis man altså har kunnet stave korrekt indtil nu, så kan man roligt fortsætte som hidtil.

Det er en ny Retskrivningsordbog vi har fået, ikke en ny retskrivning. □

sabbats- ▶ sabbat- el. sabbats-
sadel ▶ sadel el. sadel
safian(s)- ▶ safian-
saksofon ▶ saxofon
samlerglæde ▶ samleglæde el. samlerglæde
samlermani ▶ samlemani el. samlermani
samsisk ▶ samsisk el. samsk
sandskorn ▶ sandkorn el. sandskorn
sankt ▶ Sankt
sankt Hans ▶ sankthans
sauterne ▶ sauterne el. sauternes
savojkål el. savoykål ▶ savojkål
scenskifte ▶ scenskift el. scenskifte
shellak ▶ schellak el. shellak
schuft ▶ schuft el. sjuft
selvhjulpen ▶ selvhjulpen el. selvhjulpet
selv om ▶ selv om el. selvom
selvskreven ▶ selvskreven el. selvskrevet
serve (no.) ▶ serv el. serve

Udsnit af listen over ændrede staveformer og ordformer i den nye Retskrivningsordbog. Til venstre for ▶ står de former der var de korrekte efter den gamle ordbog, til højre de former der nu er de korrekte.

RETSKRIVNINGS DEBAT

Av Henrik Galberg Jacobsen

Å ER IKKE DANSK

I sommeren 1985 blev der ført en omfattende retskrivningsdiskussion i aviser, radio og tv. Diskussionen, der endnu ikke er afsluttet, blev hurtigt døbt «majonæsekrigen» efter et af dens mest iøjnespringende stridspunkter, nemlig om stavemåden *majonæse* skulle tillades ved siden af *mayonnaise* i den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som Dansk Sprognævn er ved at lægge sidste hånd på. Denne artikel er ikke ment som et indlæg i den aktuelle diskussion, men hensigten med den er at give en vis historisk baggrund for debatten. Det vil heraf fremgå at der ikke er noget nyt i at danskere diskuterer hvordan ordene i dansk skal staves, og at der heller ikke er noget nyt i at sådanne diskussioner udvikler sig til veritable skænderier eller ordkrige.

Første og anden ortografiske krig

Den såkaldte «første ortografiske krig» blev ud-kæmpet i sidste halvdel af 1600-tallet. Og som i senere retskrivningsdiskussioner stod striden mellem en part der mente at stavningen skulle ændres og moderniseres, og en part der mente at der ikke skulle laves om på ordenes stavemåde.

På et parti der ville modernisere retskrivningen var bl.a. sprog- og folkemindeforskeren Peder Syv. Og moderniseringen gik først og fremmest ud på at retskrivningen skulle nærmes til udtalen. Det var Peder Syv der indførte slagordet «Skriv som du taler!» i den danske retskrivningsdebat, eller som han selv siger det: «Mand bør saa at skrive, som mand taler». I overensstemmelse med dette princip går han bl.a. ind for at man ikke længere skal skrive fx *giffve*, *haffve* og *naffn*, men *give*, *have* og *navn*, og at fx *hierte* og *vey* bør ændres til *hjerter* og *vej*.

Hvad fremmedordene angår mener Peder Syv at de fremmedord der helt er indgået i dansk bør staves på dansk. Men i øvrigt mener han at nyere fremmedord «der ingen borgerræt, elder pas have» bør «forvises landet» (landsforvises).

Ludvig Holberg deltager ikke direkte i nogen af de ortografiske krige, men ytrer sig dog i retskrivningsdiskussionen. I 1729 udsender han under navnet Hans Mikkelsen sine «Orthographiske Anmerkninger», hvori han gør rede for sine synspunkter på retskrivning. Holberg indtager nærmest et mellemstandpunkt mellem de stridende parter. Han er på den ene side uenig med Peder Syv med hensyn til fremmedordene og deres stavning, men på den andre side kan han godt tilslutte sig parolen om at man bør skrive som man taler. Efter hans mening bør man fx skrive *Konst* og ikke *Kunst*, eftersom stavemåden med *o* i dette tilfælde «kommer mest overeens med Udtalen».

Den anden ortografiske krig udspiller sig i

1740'erne, og de emner der diskuteres er delvis de samme som i den første retskrivningsstrid. Vægtfordelingen er dog en lidt anden. For eksempel bliver spørgsmålet om brugen af store eller små begyndelsesbogstaver i navneordene nu et vigtigt stridspunkt, og i de næste 200 år er netop dette spørgsmål et hovedemne i retskrivningsdebatten.

Fra Rask til Svend Grundtvig

Også i 1800-tallet var der livlig debat om retskrivningen. Blandt deltagerne i debatten var Rasmus Rask, der i 1826 udsendte sit «Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære». Det er hovedværket i dansk retskrivningslitteratur, og heri gør Rasmus Rask udtalen til hovedprincip for stavningen: «den Skrivning må være den retteste, som bedst betegner Udtalen; ligervis som det Maleri er det fuldkomneste, der mest skuffende ligner den malede Gjenstand».

Af enkeltheder i Rasks program kan nævnes følgende: De »fremmede» bogstaver *q*, *x*, *z* og til dels *c* skal afskaffes og erstattes af *k*, *ks*, *ts* (og *ds*) og *s*. Bolle-å skal afløse *aa*. Og fremmedordene skal staves på dansk manér, fx *Girlande*, *Losji*, *Uvertyre*.

Samme år som Rasmus Rasks retskrivningslære blev udsendt, udkom der et andet vigtigt indlæg i retskrivningsdebatten. Det var sprog- og litteraturforskeren N.M. Petersens «Undersøgelse om hvorvidt den danske Retskrivning bør forbedres». Han var lidt mere vidtgående end Rasmus Rask i sine ændringsforslag – bl.a. ville han stryge nogle flere stumme *d*'er – men ellers var hans og Rasks retskrivningsideer i høj grad de samme. De opfattedes da også i samtiden og senere som en helhed under fællesbetegnelsen «den Rask-Petersenske retskrivning».

Rasmus Rasks og N.M. Petersens retskrivning

var ikke alene mere udtalenær end den gamle, den var også mere nordisk, dvs. den lå tættere på svensk stavning end traditionel dansk retskrivning gjorde. Det bevirkede at den fik en del tilhængere blandt højskolefolk og lærere mv. med tilknytning til den skandinavistiske bevægelse, der opstod i 1840'erne, hvorimod den ikke slog an hos de skønlitterære forfattere.

En sproglig udløber af skandinavismen var *retskrivningsmødet i Stockholm* i 1869. I det deltog bl.a. sprog- og skolefolk fra Danmark, Norge og Sverige, og formålet med mødet var at nærme de nordiske skriftsprogs retskrivning til hinanden. Resultatet af mødet, der i øvrigt ikke havde nogen officielle beføjelser, var for dansks vedkommende et forslag om en retskrivning der lå meget tæt op ad den Rask-Petersenske. Man gik bl.a. ind for bolle-å og for at stryge stumt *d* i ord som *tydsk*, *vadske* og *grændse*; derudover skulle man holde op med at bruge store begyndelsesbogstaver i navneordene, og bogstavet *x* skulle erstattes af *ks*.

I 1872 kom den første officielle danske retskrivningsordbog, *Dansk Haandordbog*, redigeret af en af de danske deltagere i retskrivningsmødet, *Svend Grundtvig* (søn av N.F.S. Grundtvig). Den var ikke så vidtgående som *Svend Grundtvig* havde ønsket sig – bl.a. havde han måttet opgive bolle-å og de små bogstaver – til gengæld var den officielt anbefalet af Kirke- og Undervisningsministeriet til brug i skolerne.

Bekendtgørelser om retskrivningen

Siden slutningen af 1700-tallet havde myndighederne gradvis tiltaget sig ret til at «lovgive» i retskrivningsspørgsmål. Og op imod år 1900 var det kommet så vidt at der ligefrem kunne udsendes detaljerede ministerielle bekendtgørelser om retskrivningen. Den første af disse bekendtgørelser kom i 1889 (i 1892 i lidt revideret form). Den behandler retskrivningen som helhed og udgør stadig det juridiske grundlag for dansk retskrivning.

Forberedelsen af 1889-bekendtgørelsen og udsendelsen af den gav anledning til endnu en indædt retskrivningsdebat. De store begyndelsesbogstaver i navneordene var lige ved at blive afskaffet ved den lejlighed, men protesterne var så kraftige at det ikke blev til noget. En af de mest ihærdige tilhængere af de store bogstaver var digteren dr.phil. *Ernst von der Recke*. Han foranstaltede bl.a. at der blev indsendt en protestadresse (underskrevet af Vilhelm Bergsøe, Holger Drachmann og Karl Gjellerup mfl.) til Kultusministeriet. Derudover «beviste» han at afskaffelse af de store bogstaver i navneordene ville medføre næsten dobbelt så mange forvekslingsmuligheder i dansk som i andre sprog. Som led i sin bevisførelse skrev han et digt med 18 vers som kunne misforstås når de var skrevet med små bogstaver. Det berømteste af versene er dette:

Længst hørte vi kun vindens sang,
skarp som en slynges hvinen,
imens den fredløs søger ly
og sukker i kaminen.

Her ville brugen af store begyndelsesbogstaver i navneordene klart have vist at *sukker* i sidste linje er et udsagnsord og ikke et navneord!

En betydningsfuld detalje i argumentationen mod den nye retskrivning var det «ominøse *sejsten*» – den tids *majonæse*. Stavemåden *sejsten* blev faktisk indført i den officielle retskrivning i bekendtgørelsen fra 1889. Men efter at embedsmanden og politiker C.St.A. Bille i 1889 havde formuleret slagordet «Det ominøse «*Sejsten*» røber hele Geisten» og på den måde havde gjort stavemåden *sejsten* til en art fællesnævner for hele den ministerielle retskrivning, blev den afskaffet igen i 1892-bekendtgørelsen til fordel for *seksten*.

Det seneste og berømteste eksempel på en ministeriel regulering af retskrivningen er Hartvig Frisch' retskrivningsbekendtgørelse af 22. marts 1948 – normalt omtalt som «retskrivningsreformen». Ved den blev de store begyndelsesbogstaver i navneordene omsider afskaffet – efter næsten 300 års diskussion. Samtidig blev *aa* afløst af bolle-å, og datidsformene *kunde*, *skulde* og *vilde* blev ændret til *kunne*, *skulle* og *ville*.

Diskussionen op til og efter retskrivningsreformen var ikke mindre forbitret eller mere saglig end tidligere tiders retskrivningsstridigheder. Debatten om bolle-å kan levere et eksempel: Et hovedargument mod bolle-å var at det var et oprindeligt svensk bogstav, altså et fremmedelement, som ikke burde have indpas i dansk. Man kunne bl.a. vise sin modvilje mod det udanske bogstav ved at klæbe små mærkater på sine breve. En af de tekster man kunne få var: «Byens navn er Aabenraa uden svenske boller paa». Et andet mærkat havde underteksten «Å er ikke dansk» og viste bolle-å dinglende i en galge (se illustrationen).

Stadig et politisk spørgsmål

Da Dansk Sprognævn i 1955 blev oprettet af undervisningsminister Julius Bomholt, fik det bl.a. til opgave «at redigere og udgive en dansk retskrivningsordbog», og samme år udsendte Sprognævnet den nugældende grønne Retskrivningsordbog, der i forvejen forelå som manuskript. Den trænger stærkt til at blive revideret, og Sprognævnet er som nævnt ved at lægge sidste hånd på en ny og ajourført udgave af ordbogen.

Men Sprognævnet forbereder ikke nogen retskrivningsreform, for det har nævnet ingen kompetence til. Dansk Sprognævn kan gennemføre mindre ændringer og justeringer af ikke-principiel art, hvorimod en mere gennemgribende ændring af retskrivningen er noget der tilkommer regeringen og Folketinget.

Allerede omstændighederne omkring gennemførelsen af retskrivningsreformen i 1948 viste at retskrivningsspørgsmålet kunne engagere Folketingets politiske partier ligesom andre samfundsanliggender. Sommerens retskrivningsdebat med forespørgsler i Folketinget både fra en radikal og en socialdemokrat til regeringen har vist at retskrivningen stadig er et i høj grad politisk spørgsmål og ikke bare et sprogligt. □

MAJONÆSE – I HISTORISK BELYSNING

Av Jørn Lund

Skal ordene nu til at staves, ligesom de udtales? Det spørgsmål blev stillet mange gange sidste sommer, da offentligheden pludselig begyndte at interessere sig for den nye retskrivningsordbog.

Mange havde set *mayonnaise* gengivet *majonæse* og *roastbeef* stavet *rostbøf* – og på den baggrund mente de, at kursen var klar: Dansk skal lydstavet.

Hvis det var tilfældet, havde man også måttet anerkende varianter som *majunæse*, *majunæs* og *majonæs*, for sådan er der mange, der siger. Og *roastbeef* kan udtales på utallige måder og med rimelighed staves: *røvst-*, *rovst-*, *rust-* kombineret med *-bøf* og *-bif*.

Faktisk ville vores alfabet slet ikke slå til, hvis vi skulle gengive vores udtale. Vi ville have brug for et tegn for den engelske r-lyd i *roast-*, vi ville få brug for en længdeprik til at angive, at nogle har lang vokal i *-beef* og andre kort osv.

Alligevel er de nye stavemuligheder *majonæse* og *rostbøf* tættere på dansk udtale end de tidligere enerådende staveformer, men der er ikke tale om en ny kurs. Der er gennem længere tid sket små justeringer i stavningen af fremmedord. En gang gjorde man *lieutenant* til *løjnant*, *strike* til *strejke* og *milieu* til *miljø*, og denne gang er der også tale om justeringer af ganske få ord af fremmed oprindelse. Og så må man huske, at der også er eksempler på, at ord, der tidligere havde en fordansket stavemåde, nu får én, der mere stemmer med det långivende sprog: *margerit* bliver til *marguerit*, *bolsje* til *bolche* og *ægyptisk* til *egyptisk*.

Lydskrift

Skriftsystemer kan være gengivelser af det, ordene betyder. Det kender man fra andre kulturer, og det kender man fra skilte og anvisninger. Sikkerhedsregler på fly er ofte formet som en kombination af ideogrammer (billedskrift) og bogstavskrift. Det har den fordel, at man kan forstå en stor del af oplysningerne, selv om man ikke kender det sprog, der ledsager tegningerne.

Stavelsesskrift kendes også, dog ikke fra vores kultur (der ses bort fra rebusser). Også dette system kræver virkelig mange forskellige tegn.

Fordelen ved bogstavskrift er, at man kan klare sig med meget få tegn, fx. 29. Bogstaverne betyder ikke noget hver for sig, de er gengivelser af lyder, ikke af stavelser eller betydninger. Grundprincippet for vores skriftsystem – og for alle andre inden for

vores kulturkreds – er dét, at man ved hjælp af synlige symboler giver *udtalen*. Der er tale om en lydskrift...

Men

systemet er ikke og har aldrig været sådan, at hver lyd gengives på samme måde altid, eller at hvert tegn altid har den samme lydværdi.

Gorm den Gamle

Allerede runealfabetet gengav kun ufuldstændigt datidens udtale. Det ældre runealfabet rummede 24 tegn, det yngre kun 16. Vi ved, at denne nedskæring med en tredjedel af tegninventaret ikke betyder, at man gik over til at bruge færre lyde i dansk. Der skete blot det, at en hel del af tegnene fik flere lydværdier. Lad os se på den lille Jellingsten (selve indskriften er gengivet på figuren). Tegnene har formodentlig haft følgende lydværdi (R = en særlig r-lyd; ð = blødt d; þ = engelsk *th* i fx *thing*; streg over en vokal betegner, at den er lang):

GormR konungR
gærði kumbl þósi
æft Þvrwi konu
sína, DanmarkaR bót.

Alene tegnet k har altså kunnet gengive 3 lyder og lydkombinationer:

k i kubl
ng i kunukR
g i karþi.

Og tegnet u har værdien

o i kurmR
u i kubl
ó i þusi

Med indførelsen af det latinske alfabet fik man ganske vist flere bogstaver, men heller ikke dette indebar nogen én til én korrespondance mellem bogstav og lyd. Samme ord kunne ofte gengives på flere forskellige måder selv i samme tekst. Særlig broget blev det mod slutningen af middelalderen. Ordet *mælk* blev fx i samme tekst gengivet på disse forskellige måder:

myølk, *miælk*, *mielc*, *mielch*, *melc*.

Y N R P A : Y N T N Y A :
k u r m r k u n u k r

Y T R P I : Y N B T : P N H I :
k a r p i k u b l . p u s i

T P T : P N R N I : Y N T N :
a f t p u r u i k u n u

H I T T : T T T P T R Y T A : B N T
s i n a t a n m a r k a r b u t

Indskriften på den lille Jellingsten. Bogstavet R betegner en særlig r-lyd (oprindeligt et stemt s), og P svarer til engelsk *th* i fx *thing*. Indskriften kan oversættes til 'Gorm konge gjorde disse kumler efter Tyra, sin kone, Danmarks bod'; *kumler* betyder 'mindesmærker'.

Christian III

Da der med bogtrykkerkunsten og Christian III's danske bibel kom lidt mer system i tingene, blev der enklere forbindelseslinier mellem skrift og udtale; men skriften afspejlede ofte en ældre udtale og (vigtigere): Den afspejlede østdansk og københavnsk udtale i højere grad end vestdansk. Men ingen dansker kunne her finde sin udtale gengivet på en konsekvent måde.

I de følgende århundreder stredes de lærde så om, hvorvidt man skulle «modernisere» dansk retskrivning og gøre den mere lydner («fonetisk»), eller om man skulle følge traditionen og de gamle mestre. Ja, der var dem, der mente, at man skulle indrette udtalen efter skriften.

Margrethe II

Også i dag findes der fortalere for en gennemgribende reform, der kan gøre afstanden mellem tale og skrift mindre. Det er navnlig pædagogiske hensyn, der anføres til støtte for den opfattelse. For begynderen er det faktisk noget vanskeligt at se systemet bag stavemåder som *af*, *vejr*, *seksten*, *de* og *det* – for nu at tage nogle af sprogets almindeligste ord.

Men en gennemgribende reform har næppe nogen fortalere i Dansk Sprognævn. En udtalenær retskrivning har nemlig den ulempe, at den tvinger os til at foretage en række valg mellem mange forskellige former, der varierer bestemt af den talendes alder, sociale og geografiske baggrund, af situation og distinkthed (tydelighed). Skal vi skrive *meget*, *maret*, *maddet*, *maet*, *møj*, *moj*? Skal vi skrive *cykel*, *cikel* eller måske tage skridtet fuldt ud og vælge mellem *sikkel* og *sykkel*? Skal vi vælge *fik* eller *fek*, *hurtig*(g) eller *hortig*(g), skal vi følge østdanskerne og skrive *landet*, *kasted*, *fanged* eller vestdanskerne og skrive *landet*, *kastet*, *fanget* – eller måske skrive *lande*, *kaste*, *fange* som mange faktisk siger? Skal vi følge de unge og skrive *forstyre*, *forviret*, *fære*, *støre* eller de ældre og skrive *forstyrre*, *forvirret*, *færre*, *større*? *Præst* eller *prast*, *frem* eller *fram*, *græs* eller *grask*? Hvad med *koncern*, *konsern*, *konsørn*, *konsøn*?

Hver mand sin retskrivning

Man kunne selvfølgelig også tillade, at hver enkelt staver ordene, som han eller hun selv udtaler dem, men så ville enhver skriftlig overført meddelelse rumme en masse unødvendig og utilsigtet information. Noget af det bedste ved en standardiseret retskrivning er netop dette, at den kan gøre meddelelsen til det centrale uden at viderebringe noget om den talendes alder, dialekt, køn, sociale status, humør, tandstilling osv. Det danske skriftsprog er så viseligt indrettet, at hvis den slags oplysninger skal gives, kan ordenes indhold tage sig af den opgave. Formen røber det ikke i sig selv. Det er, uden for kunstneriske sammenhænge, et umisdeligt gode. Vi er principielt alle lige for retskrivningen.

Gav vi los for individuel stavning, ville endvidere edb-systemer og tekstbehandlingsanlæg miste en stor del af deres brugsværdi – kun stavekontrollen kunne forenkles til en enkelt sætning: «Lyt te din ajen udtale å skriv løs!»

Konsekvent gengivelse af rigsmålsudtalen

Så var der den mulighed at skære igennem og sige: O.k., vi gør en standardiseret *rigsmålsudtale* til grundlag for en mere konsekvent retskrivning. Hvorfor skrive samme lyd med forskelligt bogstav? Lad os skrive kort æ-lyd med *æ*, kort ø-lyd med *ø* osv.: *hæst*, *kænde*, *væn* i stedet for *hest*, *kende*, *ven* og *løst*, *køs*, *skølle* i stedet for *lyst*, *kys*, *skulle* osv. Lad os skrive *aj*-forbindelsen *aj*, ikke kun i *maj* og *haj*, men også i *lajlighed*, *svajse*, *daj*, *saj*, *laje*, *spajepølse*, *sajsten*. Lad os skrive *nn* og *ll* i stedet for *nd* og *ld*: *finne*, *kanne*, *falle*, *kalle* osv.

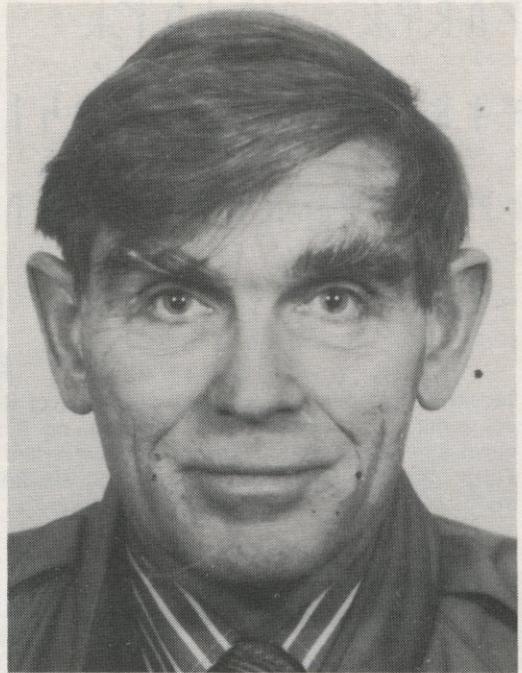
Selv om det ser overskueligt ud, ville det indebære en dramatisk ændring af dansk retskrivning, og i de 50 år, der ville gå med gammel og ny retskrivning side om side i kaotisk sameksistens, ville talesproget sikkert ændre sig, således at man igen måtte reformere. Hertil kommer, at ordbøger, leksikoner, opslagsværker og kataloger måtte omorganiseres. Omkostningen er af en fremtrædende sprogmand vurderet til at være på størrelse med udgifterne ved opførelsen av en Storebæltsbro.

Hus forbi

Dansk Sprognævn har gennem mange år givet udtryk for skepsis over de vidtgående forslag om ændring i retskrivningen, herunder ændringer i udtalenær retning. Det har ikke sin baggrund i en generel konservatisme, men i den opfattelse, at den danske offentlighed vil være mest interesseret i begrænsede justeringer på retskrivningens område. I Norge har man tradition for jævnlige reformer, der omfatter både nynorsk og bokmål, og man har i hundrede år vænnet sig til ret hurtig fornorskning af hyppige fremmedord (*ålreit* (= 'all right'), *tøff* (= 'tough') osv.). Når kolleger i Norsk språkråd har foreslået nævnet at fordanske fremmedord i en hurtigere takt, har reaktionen været vendligt afvisende, netop af hensyn til danskernes modvilje mod radikale nystavninger. Også derfor var majonæsekrigen sommeren 1985 en kamp mod vindmøller, og det var pressens folk, der førte sig frem som *Don Kikâte*/Dong Kisjot. □

MAGNE AKSNES: «PÅ FULL FART MOT EIN SAMNORSK»

Intervjuar: Lars S. Vikør

Magne Aksnes er eit namn litt eldre Språklig Samling-lesarar vil vere fortrulege med, som ein av dei mest produktive skribentane i bladet frå tidleg i sekstiåra til siste helvta av syttiåra. Sjølv om han var leiar i LSS berre i eitt år, var han i ei årrekke blant dei som prega laget innerter og bildet av laget utetter. No nyt han sitt «otium» som språkpolitikar, men er framleis aktiv skolemann som rektor ved Bergens Handelsgymnasium. Den 16. januar rundar han seksti, og i ein samtale med han ved denne milepælen er det naturleg å kaste blikket tilbake i tida, før ein igjen rettar det framover.

– Kvifor vart du eigentleg samnorskmann? Med din oppvekst i Strandebarin i Hardanger skulle ein tippe at «vestmannalina» ville stå deg nærare?

– Kanskje, om ein ser det utifrå. Men eg har aldri følt det slik. Eg var midt i folkeskolen da vi skifta rettskriving – i 1939, og eg hugsar at eg reflekterte over det og fann at mange av dei nye formene tiltalte meg fordi eg kjente meg meir att i dei – som t.d. *sola* i staden for *solli*, *mørk* for *myrk*, *om* for *um* osv. Eit meir gjennomtenkt språksyn utvikla eg som student i Oslo midt i den hardaste Foreldreaksjons-tida. Eg syntest det var udemokratisk at riksmålsfolk skulle ha så stor makt i samfunnet som dei faktisk hadde til å bestemme kva som skulle reknast som «fint» og «korrekt» språk for det norske folket ut ifrå det som passa dei sjøl best. Eg såg det som ei rettferdssak å kjempe mot denne – ofte usynlige – overmakta. Samtidig var eg forarga på i-målsfolka på den motsette fløyen. Eg har aldri hatt noe imot i-formene i seg sjøl, men eg la tydelig merke til at ei gammalmodig rettskriving i nynorsk skremte ungdommen vekk frå han. På Vestlandet var dette eit stort problem i den tida. Bergens Tidende brukte såleis lenge ei temmelig arkaisk nynorskrettskriving. Eg såg det slik at samarbeid mellom målformene var det som trongst. Det ein i alle høve burde kunne samarbeide om, var å jamne ut alle dei små skilnadene i skrivemåten av eitt og samme ord.

– Så da LSS kom til, stod du klar? Eller kanskje du var med på sjølve skipinga?

– Nei, det var eg ikkje, men eg såg referatet frå skipingsmøtet i Dagbladet. Det var førstesideopp-slag, om eg ikkje minnest feil. Eg meldte meg inn straks, men var ikkje så aktiv i begynnelsen. I 1960 kom eg med i Samlenormalnemnda og begynte etter kvart å aktivisere meg meir, både i Hallingdal, der eg budde da, og på riksplanet. Språkpolemikken var framleis livlig på den tida, så det blei mange avisinnlegg. Ellers var det arbeidet med samlenormalen som opptok meg mest. Utkastet frå den opphavlige nemnda med Ola Halvorsen i Skien som formann forelåg i 1963, og det blei min jobb å revidere det på grunnlag av innkomne merknader og å få det publisert, i samarbeid med bl.a. Halvor Dalene, Jakob Skauge og deg.

– Korleis ser du på samlenormalen i dag?

– Vi blei jo i ettertid beskyldt for å ville tvinge fram ei såkalt teknokratisk samnorskløysing. Reint bortsett frå at vi sjølsagt ikkje kunne eller ville tvinge fram noe som helst, så er det nok mulig at vi gikk for langt på somme punkt – at vi var litt for firkanta. Men eg meiner likevel framleis at vårt framlegg kunne blitt eit godt utgangspunkt for vidare drøftingar i Norsk språknemnd, med tanke på ein offisiell fellesnorm som språkradikal ungdom etter kvart kunne ha samla seg om. Det var jo noe slikt vi antyda, men eg må vedgå at det språkpolitiske klimaet nok ikkje var det rette for ein slik framstøyt på den tida....

Magne Aksnes 60 år

Magne Aksnes fyller seksti år 16. januar 1987. Han er fødd og oppvaksen i Strandebarm i Hardanger, studerte filologi ved Universitetet i Oslo og har seinare hatt sin arbeidsdag i skolen. I dag er han rektor på Bergens Handelsgymnasium – og dermed den som har gjort «Kyrkjebø-året» muleg gjennom ein liberal permisjonspolitikk. I LSS er Aksnes ein av veteranane. Den formelle posisjonen hans i sekstiåra var «varamedlem i sentralstyret» med bustad i Nesbyen, men turane til Oslo og styremøta der var hyppige, og han var ein av dei som mest prega politikken der med både filologisk og språkpolitisk sakkunnskap. Han var òg ein av dei mest aktive til å kjempe for samnorskssynet utetter gjennom innlegg i aviser og blad. Eit av hovudfelta for innsatsen hans var arbeidet med samlenormalen, som han deltok i frå begynnelsen i 1960 til det endelege «Framlegg til samlenormal» låg føre i 1966.

Sist på sekstialet flytta Aksnes til Vestlandet (først Øystese, seinare Bergen), og kontakten med det sentrale LSS-miljøet vart meir sporadisk. Men han var framleis aktiv, ikkje minst i Språkrådet, der han representerte LSS i nynorskseksjonen frå 1972 til 1980. Her leverte han

inn eit framlegg om å tillate samformer i ei rekke enkeltord – eit framlegg som etter ei saksbehandling på over fem år endeleg munna ut i eit vedtak på årsmøtet i rådet i 1978. Ca. fjerdeparten av framlegga vart da godtatt, og derfor kan vi i dag på nynorsk skrive t.d. *arr, brønn, flass, midd, siv, skap, skjule, skramme, storkne, Syden, trav, trinn, tyttebær*. I rådet stod elles Aksnes som ein uredd og rettlinja forkjempar for eit syn som nok ikkje var populært blant dei fleste.

I 1975–76 var Aksnes formann i LSS – i ei svært vanskeleg tid for laget. Ein ny generasjon med ein noe annen analyse av den norske språkstriden stod klar til å ta over, og det skjedde ikkje utan debatt og motsetnader. I ettertid er det lett å konkludere at avstanden var mindre enn han såg ut til da – blant anna fordi det var ei tid da kritikk og motsetnader lett vart sett på spissen og dermed overskygga det djupare fellesskapet. Også den kjempeinnsatsen Aksnes og dei andre tidlege LSS-folka hadde gjort for å halde laget og ideane oppe i ei motgangstid vart dessverre overskygga. For ettertida er det likevel den som er viktigast, og den vil vi i dagens LSS takke for. Vi ønskjer til lykke med jubileet!

Lars S. Vikør

– Meiningsmotstandarar sette på deg merkelappen «Språklig Samlings sjefsideoleg». Men midt på syttitalet vart du ein omstridd person også innanfor laget. Korleis ser du i dag på den prinsippprogramstriden vi hadde da?

– Det var ikkje så heilt lett. Eg var jo enig i mye av det som blei sagt av dei yngre i laget – ikkje minst det at dialektane burde kunne brukast fritt i alle sammenhengar. LSS har stått på det alltid, men vi eldre såg arbeidet med skriftspråket som hovedoppgava vår. Vi skulle ikkje blande oss inn i korleis folk snakka, men prøve å normere skriftspråket i samnorsk lei. Målet vårt var å få godkjent ein samnorsknormal til bruk i skole og styringsverk. I Samlenormalnemnda var vi enige om at ein slik normal måtte bli svært radikal, prega av a-endingar, diftongar og andre typiske norske målmerke. Ordtilfanget skulle i prinsippet være fritt, men vi ville gjerne prioritere eit *heilmorsk* ordtilfang. I prinsippdebatten gikk skillet i syn på kor breitt grunnlaget burde være når ein skulle arbeide for eit samnorsk skriftspråk. Du var blant dei som ville bygge på «folkemålet», som eg måtte tolke som eit ekskluderande omgrep slik du brukte det. Det ville utelukke skriftmålspåvirka talemål og såleis langt på veg sjå bort frå talemålet til store befolkningsgrupper, ikkje minst i Oslo-området. På den måten kan ein komme i skade for å erstatte gammal urett med ny. Eg ville ta meir omsyn til normalisert talemål enn du. Det var bakgrunnen for at eg foreslo nemninga «talemål» i staden for «folkemål». Men eg vann jo ikkje fram med mitt syn der.

Eg reagerte òg på ein tendens til «skriftmålsanarkisme» eg meinte å sjå hos somme førande samnorskfolk, ein uvilje til å innsjå at ikkje allslags meir eller mindre utbreidde dialektformer kan få

plass i ein skriftnormal som skal være landsgyldig. I formverket *må* ein normal bygge på det som er felles for alle landsdeler, om vi ikkje skal ende opp med ei oppløysing av normalen i ei rad regionale variantar.

– Korleis meiner du bokmålsvedtaket i 1981 har påverka språkvanane og språkbruken hos folk?

– Det tok jo lufta ut av «riksmålsballongen», så språkstriden har roa seg og blitt meir fordragelig. Mitt inntrykk er ellers prega av ståstaden min her i Bergen, ikkje minst den språkbruken eg registrerer blant skoleungdommen. Eg ser ingen store forandringar, og slett ikkje noen masseinvasjon av riksmålsformer. Dei fleste «nygamle» riksmålsformer er nok blitt ståande som ordlistefyll, sjøl om skrivemåten *frem* og noen få andre enkeltformer kan ha styrkt sin posisjon. I det store og heile ser eg ingen markant svinging i riksmålslei. A-formene ser faktisk ut til å styrke sin stilling, rett nok langsamt og umerkelig, men likevel slik at ein over lengre tid kan spore ei positiv utvikling. Akkurat her i Bergen er det som ein kan vente ikkje så mye ein ser til dei, men sjøl her kan ein høyre og sjå hokjønnsformer i ord der dei er særleg frekvente i bokmålet.

– Kva meiner du er den beste framgangsvegen for nynorsken vidare?

– Det har skjedd ein gledelig tilnæringsprosess frå nynorsk sida siste mannsalderen, ikkje minst i ordtilfanget. Og der er det ingen veg tilbake. Det er ikkje holdbart å sette ord på indeks, slik at dei som skal bruke språket, stadig må sitte og klø seg i hodet og leite etter dei «gode» orda. Det blir for slitsomt og gir folk inntrykk av at nynorsk er eit forbudsspråk. Eg vil hevde at ei meir vidtgående

(Over til neste side.)

Litteraturprisen 1986 til

KARIN SVEEN

Språklig Samlings litteraturpris for 1986 blei delt ut til *Karin Sveen* ved ei tilstelning i Cappelens lokaler i Oslo 20. november. Prisen er i år på kr 12 000, og blei overrakt av Landslagets leder Svein Lie. Anne-Ma Grønlie representerte prisjuryen under tilstelninga, der det ellers deltok forlagsfolk, pressefolk og LSS-folk.

Vi trykker her prisjuryens begrunnelse for å gi prisen til *Karin Sveen* i år:

Karin Sveen (f. 1949) debuterte i 1975 med dikt-samlinga *Vinterhagen*. I 1976 og 1977 fulgte dikt-samlingene *Mjøsa går* og *Den svarte hane*.

Bortsett fra *Mjøsa går*, hvor hun bruker sitt eget bygdemål (Ringsaker, Hedmark), har diktene ei relativt moderat språkform.

I novellesamlinga *Døtre*, som kom i 1980, merkes en begynnende radikaliserings av bokmålet. Dialektbakgrunnen hennes trer fram i visse ordformer, men språklig sett kan boka karakteriseres som forsiktig i bruk av radikale former. Det virker som om det ikke er noen *bevisst* gjennomføring i bruk av slike former.

Eksempler fra *Døtre*:

«Søstera hennes spilte sangen om igjen og om igjen på gramfonen og skrev verset i ei kladdbok...»

«Så gikk de ut av seg sjøl.»

«Lyder hadde begynt å flekke klærne av ham, kjele-

dressen, strikkejakka, skjorta, trøya, strekkbuksa, underbuksa, alt lå slengt utover...»

«*Olga Berg har tru på alminnelige folk og en folkelig Gud.*»

Først med romanen *Utbryterdronninga* (1982) viser Karin Sveen en bevisst vilje til å nytte et radikalt bokmål, med forankring i egen dialekt. Romanen er for øvrig uortodoks, både tematisk og strukturelt. En slik kombinasjon av ei eksperimentelt oppbygd historie og et folkelig mål, blir svært virkningsfull, og må sies å være uvanlig i norsk skjønnlitteratur.

Eksempler fra *Utbryterdronninga*:

«Så våkna jeg. Det er mørkt her og jeg svetter. Plutselig knirker det i døra. Ei skarp lysstrime stikker meg i øya. Der står hu som hjalp meg. Der står hu som redda meg.»

(Over frå førre sida.)

utjamning av ortografiske skilnader og ei vidare liberalisering av ordtilfanget er nødvendig. Personlig har eg ikkje bruk for mange *-heit*-ord. Eg er så innkjørt med det gamle at eg kjem til å skrive min private samnorsk som eg har gjort. Det blir generasjonen etter meg som får jobben med å integrere det nye skikkelig i språket. Men mange bokmålsord er vanskelige å greie seg uten – *henholdsvis* t.d. Og det er eit tankekors at eit ord som *resolutt* skal være gangbart i nynorsk og *besluttosom* ikkje! Endinga *-som* bør kunne tillatast, så vanlig som den er i talemålet også på Vestlandet. Det samme gjelder *vn* for *mn* i ord som *navn*, *havn*, *ravn*.

– **Og samnorsken – er den i kjømda?**

– Ja, vi er på full fart mot ein samnorsk – det er

ikkje vanskelig å observere. Noe anna ville ikkje være mulig i ei tid der folk kjem stadig tettare inn på kvarandre og påvirkar kvarandre meir og meir. Spørsmålet er berre korleis dette framtidsmålet vil sjå ut, kor mye det vil bli farga av dei målformene vi har nå. Det er mitt håp at folk etter kvart kan lære å bli litt friare i sin skriftlige bruk av språket, at dei kan bli kvitt noen av dei mange påbud og forbud som purismen har ført med seg og lite meir på si eiga målkjensle. Målet må være å bygge ned den muren som alltid har eksistert mellom skriftmål og talemål i Norge. Da behøver det iallfall ikkje ta så lang tid før ein kan samle all offisiell rettskriving under ein hatt. Og så står det berre att å ta vare på det beste... □

Foto: Cappelen.

«Ti kvite høner prøver å løfte seg i været. Innimellom legger de seg på egga sine, rett utafør her.»

«Derfor snakka hu ofte for seg sjøl, og tilfeldig forbipasserende kunne høre åssen hu vekselvis heva seg sjøl til skyene eller skjelte seg huden full.»

I 1984 kom romanen *Den reddende engelen*, der Karin Sveen følger opp tendensen fra forrige roman, med et utvikla radikalt bokmål. I replikkføringene bruker hun dialekt, men den autorale delen holder hun i et normert bokmål, med visse islett av dialektprega ord og uttrykk.

Eksempler fra *Den reddende engelen*:

«Far orka ikke å vara inne og tok med seg fiskestanga og rusla en tur bort i vika etter en mort til katta. Hu satt i vindusposten med øra på stilk. Sjøl hang jeg over kjøkkenbordet...»

«Da jeg kom hjematt, satt Myggen på kjøkkenet og spelte yatzy med seg sjøl. I det samme ulte sjukebilten forbi ute i gata, og jeg holdt på å dåne fordi jeg trudde at den skulle hente frøken og at hu kanskje var død.»

«I den tredje stua skulle vi eta, der stod det en hel haug med grønne planter, kvite gardiner, kvit duk på bordet, lyseblått teppe på gølv et som gjorde lyda lave og stumpe.»

Den siste boka Sveen har gitt ut, *Kroppens sug, hjertets savn* (1985), er produkt av et samarbeid med fotografen Lill-Ann Chepstow-Lusty. Boka består av dikt og bilder om kvinners forhold til egen kropp, om reell og innbilt fedme. Sett fra vårt perspektiv er språket mindre spesifikt, det radikale bokmålet er klart nedtona.

Eksempler fra *Kroppens sug, hjertets savn*:

«Vil du komme til meg|må du helt opp|på berget og rope.| djupt inne i steinen| ligger jeg skjult|og lytter.»

«Mot meg| disen som luftig krem| ospa visker den grågrønt| gjerdet løper raskt rundt engal| og ei ku legger seg rolig ned| med mulen våt mot det blanke graset| med juret lunkent mot den feite jorda| og med blikket brunt| i meg.»

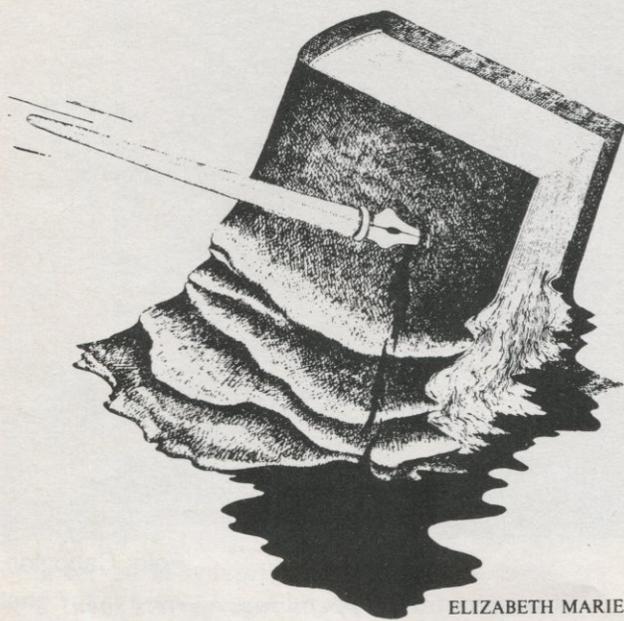
Konklusjon:

Alt i alt skiller Karin Sveen seg ut som en klar kandidat til årets pris. I en såpass fyldig produksjon (7 skjønnlitterære bøker) kan en spore ei klar språklig utviklingslinje hos henne: fra de første diktsamlingene, der hun spenner over et bredt spekter av bokmålsvarianter, til de seinere utgivelserne, der hun bevisst tar i bruk et folkelig språk, og utvikler dette til et stilsikkert og livskraftig uttrykksmiddel.

Spennvidden i tema, genre og i person- og miljøskildring er et særtrekk ved henne. I denne mangesidigheten varierer også det språklige uttrykket noe, men tendensen er at hun bevisst velger et radikalt bokmål, basert på egen dialekt.

Hun har en særmerkt evne til å skildre barn og kvinner. Tematikken rommer en *sanselighet* som nærmest krever en konkret og direkte uttrykksmåte. Ved å bruke et dialektnært bokmål oppnår hun en språklig friskhet, som igjen viser hvilke litterære muligheter som ligger i å nytte et språk som folk faktisk bruker.

□

ELIZABETH MARIE

BØKER

NORSK DIALEKTbibliografi

Bibliografier er stor mangelvare i Norge. Det gjelder reint allment for de fleste fag- og emneområder. Unntaka er få; innafor de humanistiske fag fins de knapt. En følge av denne sørgelige situasjonen er at forskere og studenter må bruke dyrebar tid til å leite etter litteratur, og det uten garanti for å finne det de leiter etter på dekkende vis. Bibliografimangelen er ett av de mørke kapitla i norsk bibliotekstells samtidshistorie. Til systematisk bibliografisk arbeid trengs det flere bibliotekarstillinger. Jeg har mang en gang lurt på om ikke det norske samfunnet taper mer på den tapte forskningsproduktiviteten som følger av at forskere må leke bibliotekarer, enn det vinner på innsparte bibliotekarstillinger til bibliografi-formål. Faktum er i alle fall at mye tid går med til å finne litteratur når forskningsarbeid skal gjen-

Av
Geirr Wiggen

nomføres. Det gjelder i særlig stor grad innen humaniora. Når noen går lenger enn til å leite fram litteratur til egne, konkrete forskningsprosjekt og søker å samle opplysning om all litteratur innafor et gitt fagfelt, er det derfor grunn til å applaudere og takke vedkommende. Det sparer kolleger for mye tid og strev, iallfall for ei tid framover, inntil opplysningene trenger å oppdateres.

Applaus og stor takk går denne gangen til *Oddvar Nes*, førsteamanuensis ved Nordisk institutt, Uni-

versitetet i Bergen, som gjennom 20 år har arbeidd med å samle opplysninger om alt som er skrevet om norske dialekter gjennom tidene. Det dreier seg om mer enn 2600 titler publisert fra begynnelsen av 1600-tallet til våren 1985. Opplysningene er samla i *Norsk dialektbibliografi*, ei bok på 367 sider.

Til å få dette tid- og tålmodighets-krevende arbeidet gjennomført har Nes hatt god hjelp av kolleger innen- og utenlands. Nes opplyser at hundrevis av bøker og over 200 ulike periodika er gjennomomsøkte; dessuten er det utarbeidd et register over samtlige forfattere med opplysning om hver enkelt's fødsels- og eventuelt dødsår, føde-/oppvekststed og yrke/utdanning. Det må ligge en uvanlig hardnakka vilje til å skaffe fram nøyaktige, relevante kunnskaper bak det arbeidet. Også anonyme

publikasjoner og tekster med uklare forfatterangivelser er det funnet fram til forfatternavnet til. Rett utgivingsår er opplyst for publikasjoner uten tidsangivelse eller med galt angitt utgivingsår. Opplysninger om eventuelle nytrykk, særtrykk, opptrykk og seinere utgaver er også med.

Sjølve bibliografien er ordna alfabetisk etter forfatternavnet. For hver innførsel er det i tillegg til de ordinære bibliografiske opplysningene (forfatternavn, utgivingsår, publikasjonstittel, eventuelt tittel på serie/tidsskrift/antologi o.a. som skriftstykket er utgitt i, utgivingssted (men ikke forlag) og sidetall) gitt korte, instruktive opplysninger om hva slags skriftstykket det dreier seg om, dels sjanger, dens emne. En kode i margin til høgre for hver innførsel opplyser dessuten om det fylket og den kommunen det målet hører heime i som blir behandla, likens om hvilke språklige aspekt som blir drøfta (fonologi, morfologi, syntaks, ordforråd, navn) og om åssen de blir behandla (dialektgeografisk, sosiolingvistisk, bibliografisk), dertil om eventuell bruk av lydskrift (fonetisk, fonemisk, 'grovere' notasjoner), og om teksten inneholder målprøver, kart og ordregister. Dette er mye informasjon på få linjer. Skulle leseren ønske å få oversyn over hva som er skrevet om dialekta på konkrete steder, enten det er i hele regioner, i fylker og på kommuneplan, er det opplyst i et eget geografisk register som viser tilbake til hovedoversynet. Forfatterregisteret er alt nevnt.

Omgrepet 'dialekt' blir oppfatta og brukt ulikt i dag, både mellom fagfolk og lekfolk. Nes har dermed måttet ta stilling til hva slags dialektomgrep han har villet legge til grunn for sitt arbeid. Bruksdefinisjonen han gir er: «Talemålsform som er felles for heile folket eller ei gruppe av folkesetnaden på ein stad eller i eit område». Jeg forstår det slik at han med den definisjonen slutter seg til den moderne, sosiolingvistisk reflekterte dialektologien, som ser enhver varietet av et språk som en dialekt, uansett dens sosiale status. Slik blir varietetten 'norsk riksmål' en dialekt på linje med alle andre varieteter av norsk, og følgelig er studier av denne høgststatus-dialekta inkludert i bibliografien, f.eks. Carl Hjalmar Borgstrøms artikkel «Tonemes and Phrase Intonation in South-East Standard Norwegian» og Ernst Håkon Jahrs «How to succeed in language planning: The influence on upper class speech in Oslo».

Norsk dialektbibliografi er oversiktlig og lett å finne fram i, slik opplysningene er ordna og kommenterte med omsyn til ulike aspekt gjennom de registra og de kodene jeg

har nevnt her. Det er ikke tvil om at bibliografien er svært informativ for mange formål. Og enda det skal godt gjøres for sjøl den mest iherdige, nøyaktige og utholdende bibliograf – Oddvar Nes står fram som en slik med denne boka – ikke å overse ett og annet skriftstykk, levner verket liten tvil om at det er svært dekkende for sitt emne. Jeg finner det formålslaust å leite etter 'hol'.

Likens er det malplassert i ei melding som denne å gråte over at bibliografen har definert rammene for sitt emne slik han har. Det må settes grenser et sted i arbeid som dette. Nes har måttet bestemme seg for hva slags dialektlitteratur som kvalifiserer for innlemmelse i bibliografien, og for hvor stort omfang og hva slags kvalitet dialektomtalen må ha for å reknes med om den inngår i en videre sammenheng. Som brukere av bibliografien må vi bare merke oss grensene her og respektere Nes' valg.

I innleiinga til bibliografien rekner Nes opp slik litteratur som nok kunne forsvare en plass i en norsk dialektbibliografi, men som han har valgt å holde utafor. Jeg synes det i hovedsak er velmotiverte valg han har gjort i så måte. Dels hviler de på omfangs-omsyn. *Norsk dialektbibliografi* er svært omfattende som den er. Og Oddvar Nes er vel heller ikke mer enn ett menneske; avgrensningene han har gjort, må uvegerlig være prega av hans eget ståsted i fagfeltet. Det er beskrivelser av dialektenes språklige form og struktur han har valgt å ta med. For di mitt ståsted i fagfeltet trulig er et noe annet, skulle jeg nok ha ønska at enkelte slag dialektlitteratur som Nes har holdt utafor, var inkludert. Det gjelder særlig språksosiologisk behandling av dialektene i si helhet, desto mer som visse typer sosiolingvistisk dialektologilitteratur er tatt med. Arbeid om dialektbruk og holdninger til dialektbruk, som Nes ikke har villet ta med, hører absolutt heime i dagens dialektologi. De har tyngde, både kvalitativt og kvantitativt, i det samla dialektologiske forfatterskapet i dag, og de aktualiserer dialektkunnskapen for et vidt publikum av humanister og samfunnsvitere. Tilsvarende ville *Norsk dialektbibliografi* uten tvil ha hatt interesse for langt flere enn tilfellet er nå, om disse utelatte arbeida hadde vært inkludert. Hadde de vært det, ville Nes' bibliografi dessuten også ha vært en bibliografi over en betydelig del av norsk sosiolingvistisk litteratur før 1985. Sosiolingvistiske publikasjoner i Norge fra og med 1985, inkludert de mange dialektologiske, vil ellers bli dekt av årlige bibliografier i den europeiske årboka *Socio-*

linguistica, som utgis av det vesttyske Max Niemeyer Verlag fra 1987 av.

Ellers kan en stusse over at arbeid om enkeltord er holdt utafor, også når det gjelder den geografiske utbreiinga deres. Ordgeografiske studier har tradisjon innafør norsk målføregransking. Ved den 3. nordiske dialektologikonferansen (Hedmarktoppen 11.–13. august 1986) var såleis en egen avdeling satt av på programmet til slike arbeid. De kaster lys over kulturhistorisk samhandling i videre forstand, for ords geografiske utbreiing og spreingsveger kan fortelle om kontakt mellom folkegrupper og områder i fjern og nær fortid, og om hva slags livs- og samfunnsområder denne kontakten har gjeldt.

Tilvising til studier av norske dialektforhold i norrøn og mellomnorsk tid finner en ikke i *Norsk dialektbibliografi*. Men ettersom norsk målføregransking i all hovedsak har behandla samtidsdialektene i språkhistorisk perspektiv, er det naturligvis mye kunnskap om eldre målsteget å finne i den litteraturen bibliografien nevner. Likevel kan en lure på hvorfor språkhistoriske dialektologiske arbeid ikke er tatt med, om de ikke belyser *moderne* dialektforhold.

Det kan rett og slett være litteratur-omfanget som har satt grensene for Nes' bibliografi. Det er lett å forstå og akseptere at strek må settes og arbeidet avsluttes etter tjue års innsats. Det må ha vært tungt nok å bære fram det som foreligger. Om det derimot er andre grunner til at Nes har gått utenom de ti tekstgruppene han ikke har inkludert i bibliografien, finner denne anmelderen det fortsatt rimelig for de fleste gruppenes vedkommende, men altså mindre forståelig når det gjelder viktige deler av den sosiolingvistiske dialektologien, ordgeografien og studier av eldre dialektforhold. Denne personlige reaksjonen må imidlertid ikke tas som noen alvorlig innvending mot Oddvar Nes' store bibliografiske arbeid. Det er irrelevant å kritisere ei bok for å handle om noe annet eller, som i dette tilfellet, noe mindre enn en kunne ønske. La merknadene mine heller stå som ei påminning om at den dialektologiske litteraturen i Norge ennå ikke er fullt ut dekt bibliografisk. Men med *Norsk dialektbibliografi* har Oddvar Nes levert det største og viktigste bidraget, og det ett som mange fagfeller og dialektinteresserte lekfolk vil ha nytte og glede av lenge. □

Oddvar Nes: *Norsk dialektbibliografi*. Oslo: Novus Forlag 1986, 370 sider. Kr. 128,00.

NARKO-SLANG

Av Dag Gundersen

Alt i tittelen på boka si om narkotikaslang i Norge, *Høy eller stein?*, belyser Halvor Eifring en viktig side ved et slikt særpråk som dette. «Høy» brukes om en lett og glad rus, «stein» om en tung og innadvendt rus. Slike ord er termer. Med en term mener jeg en betegnelse som dekker et faglig begrep på en slik måte at enhver som skal uttale seg om begrepet, trenger termen uansett hvilken variant av språket vedkommende ellers snakker. Den som skal uttale seg om narkotikabrukeres typiske liv, trenger ord som høy og stein for å beskrive rusen.

Samtidig viser disse ordene tilknytning til en gruppe – de aktive brukerne av dem er innenfor, resten av språksamfunnet er utenfor. En slik kombinert samling og avsondring er typisk for slang, derfor er det rimelig å snakke om narkotikaslang. Men så er det vanlig å si at slang ikke er faglig betinget, den skal være avvik fra normalspråket, brukt om emner som ikke-slangbrukere ville framstille i normalspråksvendinger. Med en slik avgrensning kommer en til kort, fordi medlemmene av slangmiljøet ikke preiker om likt og ulikt, men er mest opptatt av visse emner som for dem avgjort er faglige, og som dermed har sin terminologi, og terminologi er ikke slang ifølge definisjonene. Jeg tror ikke det fins noen helt vellykt definisjon av hva slang er. En islandsk slangordbok fra 1982 har nok rett når den sier at: «Nákvæm skilgreining á slangri er allflókin» («Det er svært vanskelig å definere slang nøyaktig»), og også Eifring svarer på spørsmålet «Hva er slang?» med å si hva det ikke er. Det mener jeg han gjør rett i. En vanske han også peker på, er at slangen skifter innhold. Den avgir ord til allmennspråket; dermed taper den seg som gruppermerke og må fornyes. Hvor forskjellig fra nå den engang kan ha vært, kan en se av hvordan Hjalmar Falk oppfattet den i 1895 (forordet til *Sprogets visne blomster*):

«...vor dansk-norske sprogform er altfor lidet videnskabelig bearbejdet. Fremfor alt gjælder dette talemaaderne, hvor forvildelsen for hvert aar synes at gribe mere om sig, idet gjennem «slang»-sproget talrige germanismer, hvis uklæthed ofte synes deres eneste anbefaling, sniger sig ind i literaturren.»

Så forklarer han «ha en rev bak øret», «være under tøffelen» og andre «fordunklede bilder».

Eifrings beskrivelse av narko-slangen har mange trekk felles med Tone Trytis standardbeskrivelse av annen slang, la oss kalle den «allmennslangen» (*Norsk slang*, 1984). Det gjelder f.eks. dannelsen av kortformer, hos Eifring *amf*, *Kjøben*, *Amster* osv., eller at *æ*-lyden utvider området sitt fra engelsk (*græbbe*) og fra målføre (*kælve*) til f.eks. *kæbbe* (kapsel med fenmetralin). Alskens omskrivninger er også felles. I «allmennslangen» står den språklige leken sterkt, brukeren har det gøy. Noe av dette finner en igjen i narko-slang, men av Eifrings eksempler ser det ut til at omskrivningene her ofte tjener to andre formål. Dels skal de fremme skjuleeffekten. Fra *rev* til *reefer* (amer., marihuanasigaret) er det kanskje litt for lett å komme; en omskrivning til «en lur en» kan dekke realiteten. Dels ser det ut til at det er bruk for synonymer som kan legge et faglig eller seriøst preg over virksomheten. I stedet for «sprøyte» heter det *utstyr* eller *verktøy*. Stoff av alle typer og kvaliteter har naturligvis et ytterst eksakt og differensiert vokabular, helt ut terminologisk. Mens «allmennslangen» kanskje er mer sentrert omkring kjønnslivet enn om noe annet, er de viktigste områdene for narko-slang stoff, kriminalitet, prostitusjon og penger. Som eksempel på det siste undret jeg meg på en T-banetur over den merkelige bridgeinteressen hos noen dopede ungdommer der «tre grand» (uttalt grang) stadig forekom. Det var selv sagt et eksempel på den hyppige importen av amerikansk, der *grand* (græ:nd) for 1000 dollar kom i bruk ca. 1920 og avløste «thou» ca. 1930, nå altså devaluert til norske kroner. Overføringen fra amerikansk til norsk viser som ellers i språket ulike grader av fornorsking, fra ingen (*speed*) eller fonetisk og bøyningmessig tilpasning (*speisa*) til full oversettelse (*syre* av *acid*).

At mange ord har svensk som opphav eller mellomstasjon, er hva en kan vente (*nykter*, *tjall*). Sterkere enn i norsk ellers står dansk (*skev*, å *fyre*, å *kokse* ut). Det illustrerer den

allmenne loven for lånord at «ordet følger tingen».

Foruten at beskrivelsen av et særpråk som de fleste av oss kjenner så lite til, er interessant som helhet, nevner Eifring enkelte trekk som en særlig merker seg. Ett er det han kaller «slapp uttale», knyttet til to trekk: slappe vokaler, og stemt s og sj mellom vokaler, særlig i trykklett stilling. Å gjengi *altså* som «esse» var jo en tid et humoristisk innslag i avis- og revyspråk. Videre peker han på at slang ikke bare er ordvalg, men også grammatikk. Det er «gråsonen mellom substantiv og adjektiv», som *stein* er et eksempel på. Her har predikativ funksjon, som både substantiv og adjektiv kan ha, dannet bru, som fra «en slutt» til «møtet er slutt». Akkurat som en ikke kan si «et slutt møte», med attributiv funksjon, stanser narko-slangen ved f.eks. «egg er digg»; «en digg mat» går ikke.

Slang er ikke en komplett språkvariant, men et tilskudd. For brukerne av narko-slang ser det ut til å være et spesielt stort tilskudd i forhold til helheten av ordforrådet deres. Med henvisning til en annen forsker nevner Eifring at enkelte ikke forstår vanlige ord som *lei seg*, *sje-nert* og *naiv*. Det henger sammen med at mange kom inn i miljøet som 12–13-åringer; de tilegnet seg en omgangstone og språkbruk som er ensidig, stereotyp og vanskelig å komme ut av. Hos langtkomne narkomane som har hatt et vanlig språk, kan mye av dette være glemt.

Eifrings bok må regnes som et pionerarbeid; dermed har den ekstra stor interesse, samtidig som det er lett å se at emnet langt fra er uttømt. Som forsker har han sannsynligvis bidratt til at noen ord er skiftet ut med nye fordi han nå har gjort de gamle kjent utenfor miljøet. Enkelte mislikte også at han samlet ordene deres. Flere syntes det var morsomt. Sikkert nok har arbeidet ført med seg belastninger som ordsamlere flest slipper, og som bidrar til den respekten en føler for jobben han har gjort. At boka er gitt ut i «Skrifter frå Norsk Målførearkiv», er også verdt å merke seg. □

Halvor Eifring: *Høy eller stein? Narkotikaslang i Norge*. Skrifter frå Norsk Målførearkiv XXXVIII. Universitetsforlaget, Oslo 1985. Pris kr 95,-.

SPRÅKIDEOLOGIAR I NORDEN

Frå Nordisk språksekretariat er det komme ut to gule bøker i haust. Den eine, *Språk i Norden 1986*, er i vanleg sal; den andre, *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-tallet 3: Ideologier og språkstyring* må bestillas direkte frå Nordisk språksekretariat (Postboks 8107 Dep. 0032 Oslo 1).

Ideologier og språkstyring inneheld innlegga frå eit symposium som vart halde i København i fjor haust. Ei rekke nordiske språkfolk hadde der sett kvarandre stemne for å kaste lys over språkhistoria i dei ymse landa i det førre hundreåret. Seks tema vart behandla i eitt hovudinnlegg følgt av ein eller fleire kortare kommentarar av representantar frå ulike land. Dei seks temaene er: 1. Nasjonalromantikken: nasjonalisme, skandinavisme, historisisme (hovudinnlegg: Erland Ulrich Jessen, Danmark), 2. Utviklingslære og junggrammatikk (Ulf Teleman, Sve-

rige; Kjell Venås, Norge), 3. Rasjonalisme (Lars Sellberg, Sverige), 4. Det sosio-politiske perspektivet (Ernst Håkon Jahr, Norge), 5. Kanalar og 6. Konsekvensar (hovudinnlegg om begge desse punkta: Staffan Hellberg, Sverige). Også Finland og Island er representert. (Derimot ikkje ein einaste færøying – verken i dette bandet eller i dei to føregangarane, som vi omtalte i *Språklig Samling* nr. 3 – 1985).

Språk i Norden 1986 handlar eigentleg om det same, men da konsentrert om vår eiga tid. Hovudtemaet for boka er formulert som: «Det språksosiologiske klimaet i Norden», men det ville vere rettare å seie: «Det språkideologiske klimaet». Kjell Venås har hovudartikelen, der han tar for seg land etter land og prøver å gå dei språkideologiske mytane i kvart land etter i saumane. Deretter følgjer ei rekke mindre artiklar med kommentarar av

representantar for dei ymse landa; berre dansken Jørn Lund følgjer opp den jamførande tilnærminga til Venås. Han prøver å rangere språkbevisstheita i dei ymse landa og plasserer da Færøyane og Norge på topp, Danmark og Sverige på botnen. Ein annan artikkel i same boka verkar likevel som ei modifisering av dette: den tar for seg danskens stilling i Nordslesvig, som utan tvil må vere den mest språkbevisste delen av Danmark, og er skriven av Knud Fanø. I denne boka er for øvrig også Færøyane med: Johan Hendrik W. Poulsen skriv om aktuelle færøyske språkspørsmål i dag. Boka inneheld også det vanlege stoffet om nordisk språksamarbeid og ny språklitteratur i dei ymse landa. Det minst vellykka bidraget kjem frå den personen som fann på å bruke kvit skrift på eit lysegult omslag.

LSV

Ikkje gode tider for LSS

– Kva med ein organisasjon som *Språklig Samling*?

– Dei har ikkje hatt gode tider no. Det offisielle bokmålet er blitt klart meir konservativt sidan 1981. I den offisielle normalen glimrar hokjønnnet med sitt fråvær, diftongane er borte, a-endingane. 80-åras bokmål er det eg vil kalle «småpent», og står i stil med mykje anna rosa kliss i vår tid.

Men det er viktig å stø *Språklig Samling* i striden innanfor bokmålet. Der var vi nok litt for tafatte i 1981. Det var ein politisk tabbe av Arbeiderpartiet å gå inn i hestehandel med Riksmålsforbundet om bokmålet når dei ikkje var nøyde til det. Det burde vi ha påpeikt klarare. Dei skadelidande er først og fremst blitt dialektbrukarane på Sørøstlandet, særleg i byane. Det er ikkje det at eg har tru på at bokmålet kan bli det samlande nasjonalmålet, men vi må støtte folkemålstendensane i det politisk.

– Men saka var vel at nynorskfolket ikkje brydde seg med kva som hende med bokmålet.

– Vi stod likevel i det med begge beina, etter mitt syn. Det var også mange som sa at det gjer ikkje noko om bokmålet blir meir konservativt, det gjer berre målstriden klarare. Resultatet er at ein står att med eit kjønnslaust bokmål. Vårt problem er at vi ikkje har den styrken at vi både kan arbeide både på bokmåls- og nynorsk-sida. Trøysta er at det avgjerande skjer ute i samfunnet, ikkje i rettskrivingsforhandlingar. Det er likevel lite Stortinget kan styre når det gjeld den praktiske språkbruken. Der har språkteknokratane vore for godtruede. Men at vi gjorde for lite ut av oss i 1981 er nok sikkert.

Olaf Almenningen, avtroppande skriver i Noregs Mållag, i intervju med Dag og Tid 20. november 1986.

RESERVATTENKING

Denne fråsegna vart vedtatt på landsmøtet i Noregs Mållag i sommar:

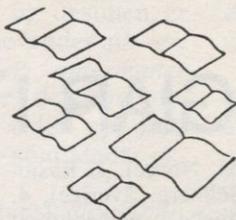
Til Norsk språkråd:

Landsmøtet i Noregs Mållag har merka seg at Norsk språkråd dei siste åra har gjort desse vedtaka om rettskrivinga av pronomena: «Me» er gått over frå å vere klammeform til å vere jamstilt form. I 1985 blei det vedteke å endre «hennar/hennes» til «hennar / [hennes]» og «annan / annen» til «annan / [annen]». Dessutan har språkrådet røysta ned eit framlegg om å tillate «[dokk(er)]» som klammeform til «de» og «dykk» og klammeforma «[dokkers]» til «dykkar».

Landsmøtet i Noregs Mållag oppfattar vedtaka om pronomenbruken som uttrykk for ei reservert tenking om nynorsknormalen som står i strid med prinsippet om at nynorsken skal vere ein demokratisk oppbygd samnemnar for alle norske målføre.

Landsmøtet i Noregs Mållag kan heller ikkje sjå at tida er inne til å overføre jamstilte former til klammeformer.

Landsmøtet krev no at Norsk språkråd innfører klammeformene »[dokk(er)]» og «[dokkers]».

DEBATT - KOMMENTAR

NORSKUNDERVISNING I OG UTAFOR SAMELAND

Av Daniel Olaisen

Det har vært skrevet lite om stoda i det norskspråklige Sameland. Sjølv er jeg delvis av hanseatisk slekt, og jeg kjenner den hanseatiske kulturen som min egen kultur. Jeg har også kjennskap til den norske og den samiske kulturen, da begge er godt representerte på stedet hvor jeg bor. Både far min og jeg har vært råka av de undertrykkingsmekanismene som det norske skoleverket bruker mot samene. Sjølv om vi har hatt både gode lærere og bra økonomi, har vi hatt vansker på skolen, og vi har brukt mye tid til å finne ut hva som har laga vanskene.

Fram til ca. sju-åttehundretallet var Lofoten og Vesterålen et samiskspråklig område, og da kom det norske hærmenn som prøvde å gjøre området norsk. Samene blei fratatt den beste jorda og tvunget til å betale skatt til nordmennene uten å få noe igjen. Tilhøva rundt Hinnøya er skildra av Ottar i ei beretning til kong Alfred av England. Her fortelles det at over store deler av Nord-Norge bodde det samer, som levde som jegere, fiskere og fangstmenn. Nordmennene tvang samene til å gi dem dyreskinn og andre fangstprodukter. Tore Hund, som var lappefogd, var stasjonert på Bjarkøya, noe som tyder på at det bodde mange samer i området. Tore var kjent for sin hardferd mot samene.

Jeg trur det var derfor han fikk tilnamnet Hund.

Etter Svartedøden kom hanseatene. De var meir velstående enn nordmennene, og de kjøpte opp mye av jorda i Sameland, særlig langs kysten. Hanseatiske kjøpmenn betalte i overkant av prisene der hvor varene var billige, for så å frakte varene til et sted hvor prisene var mye høger, for så å selge varene i underkant av prisene på det nye stedet. Prisskilnadene var så store at hanseatene tjente godt på handelen. Hanseatene gav mye ut på borg. Det førte til at mange i heile Nord-Europa kom i gjeld til hanseatene, og mange hanseatiske kjøpmenn gav ut så mye at de måtte selge eiendommene sine. Intet land i heile verden hadde så mange universitet som Tyskland, og mange tyskere søkte seg høge stillinger i heile det hanseatiske området. Dette var også tilfelle i Sameland.

Hvor mange i Lofoten og Vesterålen som snakka gammelnorsk, samisk eller lågtysk veit jeg ikke, men alle språka blei etter hvert erstatta av moderne norsk. Det er to grunner til dette. For det første var det behov for et språk som alle i området kunne. For det andre var dansk det språket som blei brukt av Kjerka og av Staten, og Staten laga vansker for de som ikke kunne

dansk. Til dømes måtte man kunne dansk for å få lov til å eie jord. Sjølv om alle folkegruppene i dag snakker norsk, har de fleste holdt på sin egen kultur. Det er forholdsvis lett å se hvilken kulturell bakgrunn en person har.

Etter som tida gikk, fikk mange hanseater og nordmenn de samme problema som samene. Det var lite med skoler i Sameland, og for å få høger utdanning måtte folk reise til Danmark eller Tyskland. Mange unnlot å skaffe seg utdanning på grunn av den lange vegen. Det er først etter krigen at det er blitt fart i utbygginga av skoleverket i Sameland.

Når det gjelder utgiing av bøker, er stoda like ille. Det var ikke før på slutten av forrige århundre at vi fikk de første avisene i Sameland, og forlag som gir ut bøker av betydning, er her få av. Jeg har bare sett noen få bøker om tilhøva i Sameland, mens jeg har sett metervis av bøker om tilhøva i Norge. Det at det finnes så få bøker fra Sameland, skaper vansker for skolen i å hjelpe barna til å utvikle de kognitive prosessene sine. Kognitive prosesser er å sette ord om til bilder og diagrammer av hendinger, ting og fenomen, eller å sette hendinger, ting og fenomen om til ord og diagrammer.

Allerede i barneskolen var jeg klar

over at det ville skape problem for meg at jeg ikke fikk se det samme miljøet i virkeligheita som jeg leste om på skolen. Jeg hadde veldig lyst til å se de stedene som var omtalt i lesebøkene. Det fikk jeg aldri mulighet til. Fra det norskspråklige miljøet i Sameland stod der bare tre sider pluss ei fargetegning; fra det samiskspråklige miljøet stod der ti sider.

Norskopplæringa i den norske skolen er i dag elendig. Feilene har spreidd seg heilt inn på universiteta. Næringslivet klager si nød over at arbeiderne kan for dårlig norsk. På NKS, hvor elevene er langt meir avhengige av å forstå skrevet tekst for å klare seg, er norskundervisninga en god del bedre.

Det blir brukt alt for lite tid til grammatikk på skolen. Elevene får bare lære den enkelleste delen av grammatikken, mens det er den vanskeligste delen som vi får mest bruk for seinere i livet. Ingen trenger å kunne grammatikk for å forstå lett og klar skrift og tale, men når setningene blir lange, tunge og innfløkte, da er grammatikk veldig godt å kunne.

Semantikkundervisninga er også et sørgelig kapittel av norsk skole. Semantikk er læra om hva ord og uttrykk betyr. En viktig del av semantikken er avgrensinga av synonym, en annen del er betydninga av idiom. Et idiom er et uttrykk som betyr noe anna enn det de enkelte orda skulle tilsi; til dømes «det er opp til deg» og «slå seg ned». Språkenkling er også en viktig del av semantikken. Språkenkling går ut på å gjengi lange, tunge og innfløkte setninger med korte, lette og oversiktlige setninger uten å endre på innholdet. Denne teknikken er godt beskrevet i NKS-kurset «På godt norsk», men dessverre er innholdet i dette kurset ukjent for elevene i den videregående skolen. Sjølv har jeg stor nytte av dette kurset hver gang jeg møter tungt språk.

I de seinere åra er det blitt lagt meir og meir vekt på å lese litteratur i norskfaget. For eksempel må allmennfaglig lese til tre romaner i året pluss lesestykker i leseboka, og i tillegg blir mange norsktimer brukt til samfunnsfag. Det sier seg sjølv at det blir lite tid igjen til språklære. På yrkesfaglig retning blir nesten alle norsktimene brukt til samfunnsfag.

Norskfaget bør styrkes på to måter. For det første bør elevene i det norskspråklige Sameland få fleire lesestykker fra sitt eige miljø. For det andre bør det bli lagt meir vekt på språklære i den norske skolen. □

BT SOM SPRÅKLIG SENSURINSTANS?

Av *Magne Aksnes*

(Dette innlegget er sendt til Bergens Tidende, men kom aldri på trykk der.)

Dei siste tjuve åra har eg frå tid til annan hatt kortare og lengre debattinnlegg her i bladet. Eg har da alltid fått trykt innlegga i den form eg sjølv har gitt dei, uten at det har vore nødvendig å be særskilt om det. I den seinare tid ser det ut til at bladet har endra praksis i så måte. Både i ein kronikk eg skreiv i august i fjor og i eit innlegg sist fredag (11.4.) var det så mange «trykkfeil» at det ikkje kan være tilfeldig.

«Trykkfeila» går uten unntak i konservativ lei (peiker/peikar, enten/anten, da/då, mulig/mogeleg, gjøre/gjera, mye/mykje, noe/noko osv.) Resultatet er blitt eit einestående rot, med radikale og konservative former om einannen. Folk som lesar dette, må jo tru at det har rabla totalt for meg.

I eitt høve hadde eg skreive om «kunnskapsformidling som... har blitt forskyvd til universitetsnivå». BT har retta dette til «blitt forskove!» I eit anna høve har bladet til og med funne grunn til å «forbetre» ordvalget mitt, idet «vil bety» er blitt til «vil seie»...

Vi veit at Aftenposten lenge har vore berykta for at det har tillatt seg å rette språket i bokmålsartiklar til riksmål. (Fri sprogutvikling i praksis!) Det er meir enn skuffande om ei liberal avis som BT nå begynner på samme galeien med nynorskinnlegg. Heretter bør redaktøren sørge for at den rettskrivinga ein innsendar bruker, blir respektert fullt ut, uten omsyn til smak og behag hos dei tilsette.

PS. Er «inntektsvikten kom uhøveleg» bedre nynorsk enn «inntektsvikten kom ubeleilig»? □

NYNORSK OG BOKMÅL BØR AVSKAFFES

Av *Alf Traasdahl*

I dag befinn vi oss i en situasjon der mormålsbeherskelsen «later meget tilbake at ønske». Verken bokmåls- eller nynorskbrukera beherske sitt mormål lenger. Nynorskeleva, noværende og tidligare, bruker heller ikkje sitt hovedmål lenger, men heller konservativt bokmål, slik de føler det forventes av dem. Avstanden mellom talespråk og skriftspråk berre øke.

Sjølvsagt ville mye ha vært ansles viss det f.eks. i skolen var bedre tid til mormålsopplæring, les: hovedmålsopplæring. Og særlig mye bedre ville det ha vært viss det hadde vært tillatt å skrive nærmere opp til dialekten, for så å sei alle her i landet snakke en dialekt, dvs. et språk som avvik fra riksnorman.

Denne artikkelen slår et slag for å oppheve den skriftlige normeringa, eller bedre: den vil innføre et normeringssystem med vide ramma for ka som skal passere som språklig korrekt eller ukorrekt. Da ville man unngå den språklige tvangstrøya vi i dag må ta på oss – alle vi som ofte meddele oss skriftlig til våre medborgera. For dagens bokmåls- og nynorskgrammatikk er virkelig ei tvangstrøye for alle dialektbrukara. Uten denne tvangstrøya ville mange skrive en langt mer naturlig og ledig norsk. En slik dialektbasert skriftlig norsk ville for en stor del av landets små og store skribenter føles som ei lette. □

Viktig for utviklinga av mormålet er kor nært opp til elevans dialekt skriftmålet ligg. Denne artikkelen er bl.a. et eksempel på kordan en ville kunne skrive norsk viss det var større frihet til sjølv å velge ordforma. En skulle kaste over bord ideen om nynorsk og bokmål. I stedet skulle man undervise i norsk grammatikk, der det skulle være et rikt utvalg av alternative forma, f.eks. *en/lein* (hankj.), *eilen* (hokj.), *-en/-a* (bestemt form hokj.), *-al/-e* (inf.), *-al/-et/-de* (pret.), eller for å ta et enkelt verb: *ligg(jal/-e, ligg(er), lå(g), ligge(t)*.

Ut fra en slik alternativ grammatikk kunne så eleven sjølv velge de forman som ligg nærmast opp til hans eget språk. Eleven skulle altså lage sin egen dialektbaserte grammatikk som han så senere måtte holde seg konsekvent til. Utkastet til individuell grammatikk måtte så leveres inn til læraren slik at han hadde noe å gå ut fra ved korreksjon av skriftlig arbeid. Sannsynligvis ville mange eleva trenge å samarbeide med læraren ved utarbeidelsen av egen grammatikk. (Denne artikkelen er skrevet på grunnlag av en slik individuell grammatikk som ligg nært opp til undertegnedes dialekt.) Naturligvis vil alltid et skriftspråk avvike fra talemålet. Men poenget er at skriftspråket kommer så nært opp til talespråket som mulig. □

Nytt frå språkfronten

Bekymringa for norsk språks framtid aukar på mange hald for tida, og eitt tegn på dette er at dei mest «språk-opptatte» krinsane i samfunnet no meir enn før prøver å trekke inn andre sektorar til ein aktiv innsats for språket. I slutten av november (den 25.) inviterte *Det Norske Videnskapsakademi* (det er det det heiter) til ein konferanse om «Norsk språk i arbeidslivet», saman med Landslaget for norskundervisning, Norsk Forum og Norsk språkråd. Meininga var å få til ein dialog mellom dei profesjonelt «språkbevisste» (på konferansen karakterisert som ein «getto») og «næringslivet». Men det var kanskje ikkje så uventa at det vart ei klar overvekt av filologar og forlagsfolk blant deltakarane. Ein del av dei filologane som deltok aktivt i diskusjonane, var rett nok tilsette i næringslivet som språkkonsulentar eller i liknande funksjonar – kanskje også eit tegn i tida.

Hovudinnleiar var *Bendik Rugaas*, sjef for Universitetsbiblioteket og formann for Rådet for skriftkultur. Den raude tråden hans var etterlysninga av ein fastare kontakt mellom gettoen og verda utanfor – eller kanskje heller: mellom dei to gettoane? Vi nemner somme av synspunkta hans, litt fragmentarisk:

– Norskopplæringa i alle skoleslag må styrkas, det må bli slutt med at den blir utspedd med alle slags utanforliggende fag og emne, vi må få fram gleda ved å lese og skrive. (Her var han ikkje original.)

– Nye medium og ny teknologi er ingen trugsmål mot skriftkulturen; om vi taklar dei rett, byr dei tvertimot på nye muligheiter.

– Skriftkulturen blir i arbeidslivet og i samfunnet elles sett på som ei sak for spesialistar, og dermed ikkje prioritert av andre.

– Språkrøkt i arbeidslivet er ikkje meirarbeid, men hjelp til sjølvhjelp.

– «Dannelse» har vore i miskreditt lenge, men begynner no å bli etterlyst.

– Det å arbeide med språk må no få status, også i industrien og elles i arbeidslivet.

Og noen spørsmål:

– Er steinkasting som språkpolitisk verkemiddel bevisstgjerrande eller avskrekkande? Kvifor er folk utanfor «språkgettoen» språkpolitisk apatiske?

– Når språk er makt, kvifor er vi da så makteslause?

Av dei andre innleiarane, som det var ei heil rekke av, var det *Jan Clausen* frå ABC-banken som mest konkret kom med «nye signal» ved å fortelje om ein intern språkkampanje i banken mot å bruke uforståelege ord i kundekontakten (bl.a. med ei ordliste for dei tilsette: «*De forbudte ordene*»), med opplæring både i enklare språk og i å forklare dei nødvendige vanskelege orda. Han spurte seg kor mange kundar som trur dei er dumme når kundefrågevarer i banken snakkar i veg om «annuitetslån», «amortisering» og «diskontering» – for det er berre dei mest ressurssterke som tør å be om skikkeleg forklaring.

Den andre hovudinnleiararen var *Froydis Hertzberg*, som slo til lyd for ein ny skrivepedagogikk (for øvrig praktisert delvis eller heilt av mange alt no). Hovudprinsippet er å få fram at skrivning ikkje er å lage ein

perfekt disposisjon og eit mest muleg uangripleg produkt ut frå den. Omarbeidinga av eit uferdig førsteutkast – gjerne mange gonger og helst i samarbeid med andre – er det sentrale leddet i skriveprosessen, og skriveundervisninga bør i langt høgare grad enn hittil gå ut på å hjelpe og rettleie i denne prosessen, ikkje å rette og gi karakter på eit ferdig produkt som er utforma i einsemd. Etter ordskiftet å dømme var ikkje dette særleg kontroversielle tankar; litt temperatur vart det først da Tor Guttu og Eyvind Fjeld Halvorsen, to av Språkrådets ivrige riksmålstalsmenn, drog inn Mønsterplanen (faginstansane og Kirsti Grøndahls, ikkje Bondeviks) og hevda at han ville snyte elevane for «normalsproget». Den debatten vart raskt stansa, og det var kanskje like bra.

*

Språkstriden slepp vi likevel ikkje unna, og på Vinstra midt i Gudbrandsdalen har dei fått sin kvote i år. Vinstra er senter i kommunen Nord-Fron, der nynorsken rår både i skolen og i kommunestyringa. Tidlegare i år prøvde ordføraren å gjere kommuneadministrasjonen språkleg nøytral, og det vart avvist i kommunestyret etter ein heit debatt. I haust har det så vore skolemålsavstemning i sentrumskrinsen Sødorp, visstnok den største krinsavstemninga som i det heile har vore i antal deltakarar. Av 737 frammøtte (53,5 % av dei røysteføre), stemte 464 (63 %) for nynorsk, 273 (37 %) for bokmål. Frammøtet var uvanleg stort, og resultatet altså så klart som noen kan ønskje.

LSV